

Hubert Ildikó (Budapest)

Feljegyzés Károlyi Gáspár haláláról
Sóvári Soós Kristóf posztilláinak kéziratossaldalékában

A 16. század végi, prédikációkat író felföldi nemes, Sóvári Soós Kristóf műveire vissza-visszatérek más prédikátor szerzőkhöz hasonlítható párhuzamért, mostanában az áhítati irodalom ürügyén imádságaihoz, s nemcsak könyveinek margóin bukkannak új, eddig figyelmemet elkerülő adatokra, bejegyzésekre (az általam nem használt példányok forgatása közben), hanem prédikációiban is.¹ Mielőtt a posztillás kötet példányainak egyikéről szólnék, visszautalok Monok István (több társszerkesztővel) kiadott *Könyvtártörténeti Füzetek* sorozatára,² amelyben a könyvjegyzékek közé besorolta a Soós Kristóf által szepesi káptalantól kölcsönzött, s azokért száz magyar forintot biztosítékként letevő listát is.³ Monok Istvánnak ez a közlése szolgál nekem köszöntés-ürügyül, hogy Soós Kristóf prédikációinak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában őrzött Sóvári Soós Kristóf posztillás kötetét⁴ – amely Vigyázó Ferenc gyűjteményéből került 1928-ban az MTA Kézirattárába – kézbe vegyem, s bizonyos részét bemutassam.

A prédikációs kötet példányához kéziratmásolatokat kötöttek, amelyek a nyomtatvány végén találhatók. Hogy mikor és miért épp ezeket a másolatokat fűzték egybe Sóvári Soós Kristóf kötetével, csak találgatni tudom. Talán a 16–17. század fordulóján íródott másolat tulajdonosáé volt a posztillakiadás,⁵ és már ő egybekötötte azokat, vagy esetleg egy új tulajdonos együtt tartva találta/vásárolta a nyomtatvánnyal. A későbbi összekötést nem tartom valószínűnek, a kötet későbbi újrakötésekor már együtt lehetett a nyomtatvány a kéziratokkal.

Tehát valójában most egy 16. század végi–17. század eleji kéz másolatairól és másológjáról írok, aki használhatta Sóvári Soós Kristóf prédikációit.

E másolatok egyikéről, illetve margójának újdonságot jelentő bejegyzéséről Ritoókné Szalay Ágnes már hírt adott az 1982. évi Rimay-konferencián.⁶ A kéziratok (a konferencia témájához nem kapcsolódó) bemutatásával azonban nem foglalkozott. Az általa felfedezett írás: Károlyi Gáspár gönci prédikátor *Két könyvének* nem teljes egészében leírt másolata és annak egyik magyarázata mellett, a lapszélre írt Rimay János-versstrófa volt. Ritoókné Szalay Ágnes a Rimay-verstördék bemutatásakor e másolat keletkezési időpontját a 16. század végében határozta meg.

Jelen írásomban bemutatom a kötet többi másolatát. A másoló kéz Károlyi műve mellett két prédikációt is leírt, esetleg szerzője is lehetett az elsőnek és/vagy a harmadiknak. Néhány azonosítást lehetővé tevő sort a két prédikációból kiírok.

1. ff. 1–6v.

In nomine tvo Iesu Christe. Psal. 81. Deus astat in congregatione Dei, in medio deorum iudicat etc.

Az Isten megh allapodek az Istenek giülekezetiben [...]

¹ HUBERT Ildikó, *Sóvári Soós Kristóf (1566–1620) és művei*, Bp., Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000.

² *Magángyűjtemények Magyarországon 1551–1721: Könyvjegyzékek bibliográfiája*, szerk. MONOK István, Szeged, JATE, 1981. (Könyvtártörténeti Füzetek, 1), 43.

³ A könyvkölcsönző levél felfedezésének érdeme BENCZE Imre nevéhez kapcsolódik, nekem csak kiegészítenem sikerült az ő adatait: *Sóvári Soós Kristóf irodalmi ambíciói*, ItK, (1981), 181–183.

⁴ SÓVÁRI SOÓS Kristóf, *Postilla az az: Epistoláknak, mellyek eztendő által minden vasarnap és főfő innepeken [...] szoktanak oluastatni, praedikátiók szerint riüid magyarázatua*, Bartfa, 1598. [RMNy 828] – MTAK Kézirattári jelzete: RMI 8r 432.

⁵ A 470. lapon ugyanaz a tinta, betűformálás megjegyzése olvasható Soós Kristóf prédikációja mellett – „vide Orat.in Engesztelő Aldozat. Pagina. 310 [?] –, mint például a másolatéban.

⁶ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *RIMAIANA*, ItK, (1982), 660–667, i. h.: 660–661.

Rövid értelme ez igiknec. Ez meg hallot igikben nagy rettenetességgel es keminsiggel önnön maga az hatalmas Isten feddi az kegetlen feiedelmeket, es az Istentelen birakot [...]” (ff. 1–6v),

Loci quatuor sunt istius Psalmi.

Az első részben írja meg az Szent Dávid [...] [A negyedik részben, f. 3v:] De it lassuk megh, honnet esmerhetjük megh, hogj az bironak Istennek szent lelke ligien uezere. Imigien, ha meg gondoljuk, hogj az biro Istennek szent lelkétől uezereltetik, Io es hasznos gonduiselőie az Varosnak, es az kössegnek, az kiben ez het dolog, ez het uirtus talaltatik.

3v: Első virtús az birodalom[! biroban?], Timor Dei, seu pietas, az az Isteni felelem [...]

4. Masodszor kiuntatik az biroban az fortitudois, az az erősség es alatatosság [...]

4v: Harmadszor kiuntatik az biroban peritia iuris, az törően tisztelőben ualo eszessegh [...]

5: Negyedszer kiuntatik az biroban az fidelitas, az az, az hiüsiges es az pernek szorgalmatos halgatasa [...]

Ötödször kiuntatik az biroban az batorsag [...]

5v: Hatodszor kiuntatik az biroban, hogj az fösüenségek giülölőie ligien [...]

Hetedik virtús, ki igen kiuntatik az biroban az temperantia, az az, mertekletesseg mind etelben, italban [...]

6: Sommaia ez Predikationak [...]

2. ff. 7–33v.

KÁROLYI Gáspár, *Két könyv*.⁷

3. Öt üres, beíratlan levél (amely a *Két könyv* másolatának kihagyott hely) után a rektón kezdve: [5] pp.

„In nomine tuo Jesu Christe.

In die palmarum Joan. 18. v. 19. Cap. Haec cum dixisset.

Hogj ez ielen ualo historiat, melliet mostan *kegyelmeteknek* megh magiarazunk Vilagos ertelemmel megh magiarazhassuk [...]

[Az utolsó sorokban új beszéd kezdése:] „Secunda contio // Így szól immar az Szent János. Ezeket mikor az Jesus megmondotta volna, ki mine aző tanítvánijual stb. Mint hogj az minemű dolgokrol.” [Ezzel a másolat befejeződik a verzón, vagy később nincs folytatása.]

4. Gerogius[!] Trocsani tollpróbái (1 lap, 4 bekezdés, magyar–latin, 17/18. század)

„ora et labora dabit tibi deus oniaj [recte: omnia] bona, az az imatkoszal es dolgozzal es megald az Isten minden joval mert azoknek az Isten jo akaroja az egisz világ sem arthat anak [...]

[A lap alján:] Scripsit Gerogius Trocsani.

Az 1. és a 3. szám alatt leírt prédikációk forrását, szerzőjét nem sikerült azonosítanom, bár azt sem tartom kizártnak, hogy a Károlyi *Két könyv*ének másolójával esetleg szerzőként is számolhatunk. Maga a kézírás annyira gyakorlott, finom és apró betűs, hogy olyan művelt, esetleg papi személyt feltételez, aki nemcsak az üres papírt használhatta fel a számára hasznos bibliai textusok magyarázatának megőrzésére, hanem esetleg saját gondolatainak lejegyzésére, megőrzésére is gondja volt. Az 1. szám alatti beszédben a Szentlélektől vezérelt bíró bemutatása áll a középpontban, a 3. szám alattiban pedig Jézus szenvedésének eszközeihez kapcsolta a szerző a versek értelmezését: a gyengék, elesettek pártfogolására, a bosszúállás elkerülésére, és a keresztyén lelkiismeret szerinti élésre biztat. A két ismeretlen szerzőjű írás fogja közre Károlyi Gáspár művét.

⁷ Casparus CAROLI, *Keet könyv*[!] [...], Debrecen, 1563. (RMNy 192) Újabb kiadások: KÁROLYI Gáspár, *Két könyv*, s. a. r., bev. HARSÁNYI András, Bp., Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1940, 1–141. Harsányi átírta kora helyesírásával a szöveget, megadva átírási elveit a bevezető tanulmányban. A bibliai idézeteket a margón feloldotta, a Károlyi-féle Bibliában lévő lelőhelyüket megadta. A mű újabb kiadása: *Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor*, vál., s. a. r., utószó és jegyz. SZABÓ András, Bp., Magvető, 1984 (Magyar Hírmondó), 5–144.

A két prédikáció azonos, ritkán használt formulás kezdete: „In nomine tuo Iesu Christe.” Az első szám alatti prédikációban gyakori az í-zés (a harmadikban is akad ilyen), az elsöben mellékjeles mássalhangzós írás is előfordul. Ha a másoló nyelvjárása volt í-ző, az erősítene azt a feltételezést, hogy az első számú prédikációnak lehetett szerzője, a harmadiké nem. A másoló í-ző nyelvjárását támasztanák alá a Rimay-strófa í-zős szavai. (Amennyiben persze nem egy í-zős kézirat volt előtte másolás közben, vagy nem í-zős formában elterjedt változatot jegyzett fel.)

Károlyi 1562–1563-ban írta a *Két könyvet*. Írásának egyik oka Európának a törököktől való félelme lehetett, s valamiféle keresztény összefogásban való reménykedés.

A másoló, mint fentebb utaltam rá, nem írta le végig a Károlyi-szöveget. (A „Második könyv. Micsoda jegyekből esmérjük meg az Istennek ítélinek közel való voltát című rész: „Az Isten hiuattatik Abrahamnak, Isaáknak es Jacobnak Istenenek [...] Azert Abraham, Isaak, es Jakob elnek, de testben nem elnek, hat lelekben elnek.” bekezdésig⁸ másolt.) Valószínűleg tervezte másolásának későbbi folytatását is, hiszen üres lapokat hagyott ki a Károlyi-szöveg befejezéséhez. Másolása a vége felé már pontatlanabb, például a „micsoda jegyekből...”⁹ helyett: „michoda ielekből”-t írt; kihagyott szót: „Az Dániel igyen könyörög Babilóniában”¹⁰ címből elhagyta az „igyen”-t. Ám megjegyezhetjük, hogy törekedett a pontosságra, de nem a betűhívségre.

A másoló kéz a lapszálon a főszövegre vonatkoztatott megjegyzéseket is tett. Rimay verstőredéke a margón az alábbi Károlyi-szöveg mellett található:

„Ha ezeket mivelik, ketseg nélkül szerenczesek lesznek, az Isten el veszi az poganiokot rúlunk, az mi országunkot megh agia, nem felünk az vtan az Pogan fejveretöl, nem felönk rabsagtol, batran niughatunk agiünkban, az mi öröksegeinketis birhattiúk.

Hogj ha penig meg nem terönk, ennelis nagioib szerenczetlenseget hoz mi reank, a mi keues országunkban vagion, aztis az pogannak adgia, mi magunkot felesegestöl, giermekestöl el vitet rabsagba, uagj le vagat, es eckepen az Sidoknal semmivel sem leszünk iobbak <alabualok>, kic mind ez egez vilagon vtalatosok.”¹¹

Rimay versstrófája Ritoókné Szalay Ágnes olvasatában:¹²

*Illik tisztességgel
Hires vitesseggel
Minniaian inkább hálnunk,
Hognem gialazattal,
Sok karomlasokkal
Poganiok elot futnunk,
Nagi sok siralommal
Es pusztulasunkal
Vass iga alat niögnünk.*

A Rimay-verssel – a Károlyi-szöveg párhuzamával – a másoló egyértelműen hangsúlyozta a pogányokkal szemben elvárható helyes magatartást.

⁸ 4. pontban *i. m.* kéziratoldalak, 33v.

⁹ HARSÁNYI, *i. m.*, 111. – Kéziratban: 32v.

¹⁰ HARSÁNYI, *i. m.*, 108. – Kéziratban: 31v.

¹¹ HARSÁNYI, *i. m.*, 103. – Kéziratban: 30.

¹² RITOÓKNÉ, *i. m.*, 660. A nehezen olvasható szöveg olvasatunkban: Illik tisztességgel / Hires vitizsiggel / Minniaian inkább hálnunk / Hognem gialazottal / Sok karomlasokkal / Poganiok elot fűtnünk / Nagi sok siralommal / Es Püsztűlasunkal / Vass iga alat niögnünk.

Nem akarunk belemagyarázó következtetéseket tenni a szövegmásolatokról s arról, hogy talán van valami kohézió, amely mindezt összetartja és a nyomtatványhoz kapcsolja, de megfigyelhető, hogy mindhárom másolatban fellelhető az a szándék, amely hangsúlyozza, hogy a bírakra, a hatalom-viselőkre bízottakat (árvákat, elesetteket stb.), a hatalom képviselőinek mindenkor pártfogolni kell. A keresztény sors elfogadásának gondolata ugyancsak felbukkan. A prédikációkat író, magyarázó főúr prédikációs kötete utolsó posztillájának utolsó bekezdéseiben például ezt olvashatjuk:

„Tanúllyuk meg szerelmes atíámfiaij ezeket, ne zugolódgyunk sem ne morgolódgyunk, az Vr ellen. Ha későnek látzik, hidgyük azért hogy el iö az büntetésre: ha késedelmes, engedelmes, ezt czeleköszi az Istentelenekért, hogy ö vélök iöl tegyen. Meg emléközünk rólla, hogy az Vr Isten nem boszszuálló, de nagy türhető és igen irgalmas Istenis [...]”¹³

Mindez azonban fikció, egy olvasat, amely a nyomtatvány használójában a kéziratmásolót tulajdonosnak véli.

Károlyi *Két könyve* Dobó Domokosnak írt ajánlólevelével kezdődik, amelyben 1563-as keltezéssel ajánlja munkáját szerzője:¹⁴ 'Nagyságodnak alázatos szolgája Gaspar Carolius Gönczi Plebanus'. Károlyi Gáspár nevével egy sorban a margón, ugyanazon tintával, másolói kézírással, amellyel a Rímay-verset a kéz később lejegyezte, ez áll:

„Qui mortuus est Goncini Anno 15<8>9[.], in mense Decembris ante ferias S. Thomae Apostoli, cuius memoria sit in benedictione.” [Utána talán névjegy áll.]

Azaz Szent Tamás apostol december 21. előtti napon, december 20-án halt meg Károlyi Gáspár.

Végignézve a neves bibliafordító haláláról megjelent időpontokat, a szakirodalomban két-féle idő-megjelöléssel talákoztunk: 1591 vége és 1592. január 3. (vagy hónap megjelölése nélkülivel).

Álljanak itt példák mindkettőre:

Balogh Ferenc 1872-ben írta: „Az 'istenes vén ember', a fordító, két évre, a vizsolyi biblia megjelenése után, 1592-ben meghalt s Gönczön temették el.”¹⁵ 1592. évet adott meg Toldy Ferenc,¹⁶ az 1890-ben megjelent Károlyi-életrajz,¹⁷ és az 1891. évi Egyetemes Philológiai Közlöny¹⁸ Károlyi Gáspárról közölt életrajza, vagy Szinnyei József lexikona,¹⁹ és folytathatnánk a sort. Ennek az évszámnak valószínű az az adatátvétel lehetett a forrása, amely a hagyatéki leltár időpontját adta meg. Iványi Béla közlése:

„Actum in oppido Geoncz 3 die januarii, anno Domini 1592.”

¹³ Soós Kristóf, 4. pontban *i. m.*, 505.

¹⁴ „Nagysagodnak en nem offeralhatok kazdag aiandekkol, hanem ez kis könjuet aiandekozom Nagysagodnak: Kit Nagysagod uegien tülem io neuen. Az Vr Isten az ö Szent Fiaert tartsa megh Nagjsagodat. Ex Göncz, die Natiuitatis Domini Nostri Iesu Christi. Anno Domini 1563.” [4. jegyzetben *i. m.*, toldalék, 8r.]

¹⁵ BALOGH Ferenc, *A magyar protestáns egyház történelem részletei a reformatio korától jelenig*, Debrecen, 1872, 164.

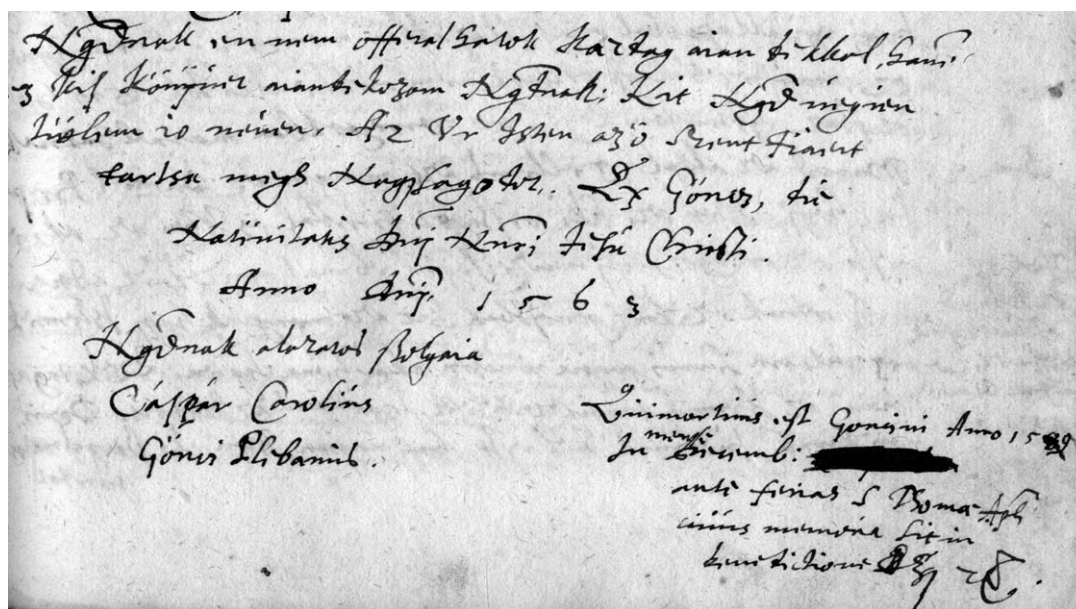
¹⁶ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időkől a jelen korig*, I, Pest, Athenaeum, 1872, 43.

¹⁷ *Károlyi-életrajz*, szerk. KENESSEY Béla, Bp., Hornyánszky, 1890, 5. (H. KISS Kálmán, *Károlyi Gáspár életrajza*.) Egyetemes Philológiai Közlöny, (1891), 637.

¹⁹ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, V, Bp., Hornyánszky, 1897, 1083.

Károlyi Gáspár öccse, Gönczi Miklós diák ekkor vette számba a hagyaték könyveit.²⁰ Gulyás Pál is Iványi Bélára hivatkozott, amikor a Károlyi-hagyatékban megtalálható 20 Bibliát emlegette,²¹ s megadta az 1592. január 3. napot.

Erdős Károly 1591. december 31-re tette a halál időpontját.²² Szabó András, Károlyi Gáspár életművének elismert kutatója²³ az 1591. év végére teszi, ezzel is jelezve a dátum bizonytalanságát.

Feljegyzés Károlyi Gáspár halálának időpontjáról

Visszatérve a másolat bejegyzésére.²⁴ A halál időpontjának beírása egyértelműen Károlyi Gáspárra vonatkozik. A dátumban a kéz áthúzta a 8-as számot (15<8>9[.]) aztán pedig nem írta ki az évszám utolsó számjegyét, az 1-est, amely számára egyértelmű lehetett a halál napjával együtt. Károlyi Gáspár elhalálzásának dátuma erősíti azt a feltételezést is, hogy a kéziratok másolója/szerzője (?) a 16–17. század fordulóján élhetett, talán Göncztől nem túl távoli vidéken.

Summázva a tanulságot: valamennyi 18. század előtti nyomtatvány valamennyi példánya őrizhet olyan kéziratot, lapszéli bejegyzést, amely eddig ismeretlen adatokkal egészíti ki a már feldolgozottakat. A margóra vetett megjegyzések kisilabizálása, még ha legtöbbször érdektelen is számunkra, régmúlt idők értő olvasóját, olvasóit képzelhetjük betűik mögé. Soós Kristóf posztilláinak akadémiai példánya nemcsak két nem ismert (vagy csak nem azonosított) prédikációt őrzött meg üres lapjaira írt másolatában a 16–17. század fordulójáról, hanem Károlyi Gáspár halálának dátumát is: 1591. december 20.

²⁰ *A magyar könyvkultúra múltjából: Iványi Béla cikkei és adatgyűjtése*, s. a. r. HERNER János, MONOK István, Szeged, JATE, 1983 (Adattár 16–18. század szellemi mozgalmaink történetéhez, 11), 112–113.

²¹ GULYÁS Pál, *A könyv sorsa Magyarországon*, 2. rész, kézirat gyanánt, OSZK KMK, 1961, 73–74. (Forrása: IVÁNYI Béla, *Göncz szabad mezőváros története*, Karcag, 1926, 116.)

²² ERDŐS Károly, *A kálvini reformáció hatása hazánkra*, Debrecen, 1908, 8.

²³ SZABÓ András, *A rejtőzködő bibliafordító, Károlyi Gáspár: Nagykaroly, 1535 körül–Gönc, 1591. december vége*, Bp., Kálvin, 2012, 162.

²⁴ Köszönöm a MTAK Kézirattára munkatársainak a közölt másolat gondos elkészítését.